

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN FRANȚA

PETRE ȚURLEA

Ideea înființării unor școli naționale în marile centre de cultură clasică, Roma și Atena, datează din sec. XIX. Au fost create școli germane, franceze, engleze în capitalele menționate; aveau ca scop formarea unor specialiști proprii în civilizația romană și greacă. La începutul sec. XX, în urma prestigioasei activități științifice desfășurată de aceste școli, ideea care a stat la baza lor a fost îmbrățișată și în alte state, printre care și România. V. Pârvan scria în 1923 că, în 1914, el și Ministrul Italiei la București, Fasciotti, ajunseseră la o înțelegere privind înființarea unei școli românești la Roma, dar războiul mondial a amânat proiectul. În 1919, V. Lucaciu, aflat în capitala italiană, va propune guvernului român cumpărarea unei case găsită de el convenabilă pentru proiectul amintit¹. Pe aceeași linie, a înființării unor școli românești la Roma, dar și la Paris, va acționa și N. Iorga încă din timpul războiului mondial, fără a avea cunoștință de demersurile paralele făcute de V. Pârvan.²

Proiectul de lege pentru înființarea școlilor românești de la Roma și Paris a fost alcătuit de N. Iorga și înaintat Camerei Deputaților, din inițiativă parlamentară, în august 1920; erau 45 de semnatari. În expunerea de motive se arăta necesitatea contracarării, și prin aceste școli, a propagandei ostilă României în Occident³; se motiva alegerea locului de amplasare în capitalele Franței și Italiei prin originea latină comună și necesitățile vitale ale României: „Relațiile culturale ce s-ar îndruma astfel [...] ar fi baza însăși a viitoarelor noastre acțiuni comune cu Aliații în a căror operă, binefăcătoare pentru noi, a dominat concepția latină de drept și umanitate. Ele ar avea o statornicie care nu se poate cere de la relațiile economice”. Sarcinile acestor școli erau de a iniția în știința, cugetarea, arta și viața popoarelor francez și italian, de a permite studii în biblioteci și arhive și de a strânge laolaltă pe acei studenți români care urmează cursuri ce nu se predau în țară. Concomitent se propunea facilitarea de către statul român a activității cercetătorilor francezi și italieni care doreau să studieze la București.⁴

Legea a fost adoptată de Adunarea Deputaților în ședința din 13 august 1920, cu o majoritate de 138 voturi, 3 fiind contra, și de Senat, în ședința din

¹ „Ephemeris Dacoromana”, I, 1923, Introducere; relatarea aceluiași fapt este în articolul *Școala română din Roma* de Alex. Marcu, în „Boabe de griu”, I, nr. 3 din mai 1930.

² Vezi scrisoarea lui N. Iorga către Em. Bucuța, în *N. Iorga. Corespondență*, I, ed. de Ecaterina Vaum, București, Edit. Minerva, 1984, p. 242.

³ În 1936, într-o întrevedere cu Fr. Lebrun, Președintele Franței, N. Iorga va menționa aceeași idee: a făcut școlile de la Roma și Paris pentru a contracara propaganda ostilă României — cf. N. Iorga *Memorii*, vol. VII, p. 316.

⁴ „Neamul Românesc”, anul XV, nr. 172, din 11 august 1920.

23 august același an, cu o majoritate de 66 voturi și 4 contra. Va fi promulgată prin Decretul Regal nr. 4.285 din 22 octombrie 1920.⁵

Articolul 2 al Legii pentru înființarea școlilor românești la Roma și Paris consemna secțiile acestora: o secție a studiilor de istorie și filologie a popoarelor romanice; o secție pentru continuarea studiilor universitare în specialități care nu se predau în România; o secție pentru cultivarea artelor. Stagiul la cele două școli era fixat la un an, directorii avind dreptul să-l prelungească încă un an pe baza rezultatelor obținute de fiecare membru (art. 6). Directorii erau numiți, fără termen, la recomandarea Academiei (art. 8)⁶, N. Iorga urmărind să scape așezămintele respective de „jocul de partide”.⁷

Regulamentul pentru aplicarea Legii de înființare a școlilor românești din Roma și Paris, aprobat de Rectorul Mihail Vlădescu și de Ministrul Instrucțiunii, va fi oficializat prin publicarea în „Monitorul Oficial” (nr. 105 din 13 august 1921, p. 4149—4152). Școlile erau considerate internate academice cu disciplină strictă (art. 3); erau consemnate și elemente de individualizare: Școala din Paris urma să dea atenție deosebită cercetărilor în arhive și biblioteci ale Occidentului, iar cea din Roma să urmărească în special cercetările arheologice din zona mediteraneană (art. 6); fiecare școală urma să publice un anuar redactat în limbile țărilor unde se aflau (art. 11); fiecare din cele 4 universități românești avea dreptul să recomande câte doi membri pe an pentru fiecare școală (art. 14); membrii școlilor vor trebui să-și justifice activitatea prin memoriile trimestriale și lucrări anuale (art. 17).

Una din problemele rezolvate cu destul de mare greutate de cei doi directori a fost găsirea unor localuri adecvate pentru noile instituții; soluțiile au fost diferite. V. Pârvan a luat la Roma un apartament cu chirie, pentru ca apoi să treacă prin mai multe localuri pînă ce, în 1932, a fost finalizată construcția frumoasei clădiri realizată din fondurile Băncii Naționale (50 milioane lei), după planurile arhitectului Petre Antonescu. N. Iorga va găsi în pitoreasca localitate Fontenay aux Roses, cu 4000 locuitori, situată la 4,5 km de Paris, ocolită de poluarea industrială și morală, levată în apropiere pădurea Clamart, locul ideal pentru școală. Cu cei 125 000 franci dați de Ministerul de Finanțe, condus de N. Titulescu, s-a cumpărat imobilul potrivit iar cu cei 100 000 franci donați de Banca Blank se vor mobila camerele.⁸

Alegerea făcută de N. Iorga era motivată prin dorința de a avea un cadru optim pentru studiu și meditație, departe de tentațiile Parisului; membrii erau obligați să doarmă noaptea la Fontenay aux Roses și să ia acolo micul dejun și cina. Mulți și-au arătat nemulțumirea față de acest regim, datorită căruia pierdeau aproape două ore pe zi cu transportul și se găseau în imposibilitate de a frecventa spectacolele de seară ale Parisului. N. Iorga a ales ca subdirector al Școlii pe un funcționar al Legației române de la Paris, Victor Ianculescu, de formație jurist.

⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 270/1921, f. 1.

⁶ Ibidem, f. 2.

⁷ „Boabe de grâu”, anul I, nr. 5 din iulie 1930. P. P. Negulescu, Ministru al Instrucțiunii, s-a simțit jignit că Legea a fost trecută prin Parlament fără avizul său și „n-a arătat o deosebită căldură” — cf. N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. IV, București, 1981, p. 24.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, anul 84, nr. 30 din 10 februarie 1921.

Inaugurarea oficială a celor două școli s-a făcut în 1922, la Fontenay aux Roses evenimentul avînd loc la 1 iulie, în prezența unei serii întregi de personalități franceze⁹. Cu mari greutate, provocate de adversarii politici ai lui N. Iorga din țară, în anii următori se vor lărgi spațiile de cazare, se va înființa o bibliotecă ce va ajunge la 8 000 volume, un muzeu, un atelier pentru membrii secției de arte plastice. Toate erau înconjurate de o frumoasă grădină.

Printre membrii Școlii Române din Franța s-au aflat C. Marinescu, N. A. Constantinescu, Al. Rosetti, Catul Bogdan, Sc. Lambriano, V. Munteanu, Gr. Nandriș, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, N. Georgescu-Tistu, I. M. Rașcu, D. Murărașu, A. Sacerdoțeanu, N. Corivan, O. Boitoș, Radu și Ecaterina Vulpe, V. Papahagi, V. Mihordea, Alex. Elian, Eufrosina Dvoicenco, D. Berlescu, Th. Holban, C. Göllner, Emil Turdeanu, D. Macrea, Gr. Popa, Fr. Pall, Emil Lăzărescu, N. Lascu, Emil Condurachi, O. Vuia ș.a. Planul esențial al activității membrilor Școlii era cel al acumulărilor în domeniul respectiv de specialitate; de asemenea, erau antrenați în activitatea de propagandă românească în Occident.

Participarea la unele cursuri predate în instituțiile de învățămînt superior franceze a făcut posibilă comparația cu nivelul de pregătire dat de școala românească. Astfel, treptat, pentru unele discipline cel puțin, se ajunge la infirmarea tezei rămîinerii în urmă a învățămîntului românesc, teză datorită căreia mulți preferau să-și facă studiile în străinătate, în special la Paris (în 1930 un ziarist afirma că Sorbona devenise a cincea universitate românească). Se poate constata că, după 1930, sînt urmărite mai puține cursuri de către membrii Școlii și o parte din ce în ce mai mare a timpului este destinată studiului individual, în special în arhive. Această schimbare de pondere se datora și faptului că, treptat, învățămîntul românesc superior se perfecționa, se introduseseră cursuri noi, astfel încît pregătirea absolventului era echivalentă, în tot mai multe specialități, cu a absolvenților de la cele mai bine cotate universități din Occident.

Relațiile dintre membrii Școlii Române din Franța și profesorii francezi erau complexe, constînd într-o influență în ambele sensuri, românii oferînd date noi, interpretări necunoscute în Franța ale istoriei țării lor.

O parte dintre membrii Școlii Române de la Fontenay aux Roses vor rămîne perioade îndelungate în afara Franței, pentru studiu în Italia, Spania, Portugalia. În acest sens trebuiesc menționați V. Papahagi, Alex. Elian, V. Mihordea, Th. Holban, activitatea lor ducînd la editarea unor volume de documente care sînt și astăzi de referință în literatura istorică.

În conformitate cu articolul 11 din Regulament, Școala Română din Franța va publica, începînd din 1923, o revistă anuală, în care vor apare majoritatea lucrărilor membrilor secției istorice și, în mai mică măsură de la secția filologică, cu titlul „Mélanges de l'École Roumaine en France”. Lucrările membrilor secției artistice erau prezentate în cadrul unor expoziții pariziene sau în România. Revista era trimisă universităților și institutelor de învățămînt superior, intrînd astfel în circuitul cultural internațional. Unele dintre lucrările publicate în „Mélanges” erau atît de valoroase încît au fost acceptate drept teze de doctorat, chiar

⁹ N. Iorga, *Memorii*, op. cit., vol. III, p. 309; Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.S.R.), Corespondența N. Iorga, vol. 301, f. 631—632.

în forma în care apăruseră în anuar¹⁰. În multe alte cazuri, materialul necesar tezelor era strâns în timpul activității la Fontenay aux Roses; uneori, examenele de doctorat erau susținute în timpul stagiului la Școală.¹¹

În 1937—1938, Emil Turdeanu și C. Göllner au avut inițiativa unei acțiuni publicistice mai largi: apariția unei biblioteci-colecție, cuprinzând o serie istorică (cu două volume pe an), una literară și alta filosofică. Proiectata colecție trebuia dirijată de un comitet prezidat de N. Iorga, comitet în care intrau și francezii De Martonne, H. Focillon, M. Roques, S. Charley.¹²

Contactul membrilor Școlii de cultură franceză era completat fericit prin excursiile care erau organizate, începând din 1924, pentru a cunoaște marile monumente de artă și arhitectură; durata lor varia de la o zi la două săptămâni.¹³

Relațiile dintre N. Iorga și membrii Școlii Române din Franța au fost foarte complexe, constituind capitolul cel mai dificil de tratat, dar și cel mai interesant, din viața Școlii.

Având în vedere marea personalitate a lui N. Iorga, nici o numire nu se făcea de către Ministerul Instrucțiunii fără avizul acestuia; nici o recomandare nu s-a făcut împotriva dorinței directorului Școlii, cei neagreați de acesta fiind respinși. Astfel, în 1923, Ion Petrovici, decan al Facultății de litere și Filosofie din Iași, protesta în numele Consiliului profesional pentru respingerea lui Iorgu Iordan; constata că „suveranitatea directorului pare a nu fi îngrădită de faptul existenței unor dispoziții legale și din această cauză școala în chestiune capătă tot mai mult caracterul unui institut personal”¹⁴. Cei mai mulți candidați făceau

¹⁰ N. Georgescu-Tistu și-a prezentat ca teză de doctorat studiul *Emile Picot et ses travaux relatifs aux roumains*, apărut în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1925, 1re partie, având în anexă *Correspondance d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866—1868)*, extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1926. A primit un raport foarte laudativ, la Universitatea din Cluj, din partea lui Sextil Pușcariu și de asemenea laudativ, dar mai rece, din partea lui G. Bogdan-Duică (1927) — cf. dosarul de doctorat al lui N. Georgescu-Tistu în Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitatea, cutia 97, poziția 56.

¹¹ Lui Francisc Pall, „membru al Școlii Române din Franța”, i se accepta teza de doctorat — *Ciriaco din Ancona și cruciada împotriva turcilor* — în decembrie 1936, la Universitatea din Cluj — cf. dosarul de doctorat al lui Fr. P., în Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitatea, cutia 106, poziția 124, f. 91. În aceeași situație și Carol Göllner.

¹² „Cahiers franco-roumains”, Paris, XII, 1938 și B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 426, f. 161—163. Sub egida Școlii Române din Franța și cu contribuția unor foști sau actuali membri ai ei, a apărut la Paris, în 1933, volumul *Méanges offerts à M. Nicolas Jorga par ses amis de France et des pays de langue française*.

¹³ B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 333, f. 509—510; vol. 334, f. 262—264; vol. 343, f. 147—150; vol. 428, f. 13, 14, 15, 18; vol. 429, f. 130, 152, 167.

¹⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 15. Scrierile lui I. Iordan solicitând lui N. Iorga admiterea la Școala Română din Franța, în B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 304, f. 40—41; vol. 305, f. 244—245; prima dintre ele, împreună cu două scrisori de răspuns ale lui N. Iorga, a fost publicată de I.I. în „Manuscriptum”, anul V, nr. 2 din 1974, p. 82—84. Se păstrează și dosarul pentru numirea lui I. I. la Școala Română din Franța. Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 447/1922, f. 31, 33. Solicitând, la Ministerul Instrucțiunii, acceptarea recomandării pe care i-o făcuse Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, I. I. a primit de la Directorul general al învățământului superior, C. Kirîțescu, sfatul de a se duce să vorbească cu N. Iorga, motivînd prin dreptul directorului de a decide în ultimă instanță; la nedumerirea solicitantului,

cereri direct către N. Iorga, iar nu către conducerile facultăților, sau interve-neau, prin diverse persoane, pe lângă istoric¹⁵ În alte cazuri, Ministerul Instruc-țiunii cerea, prealabil numirii, avizul lui N. Iorga, sau accepta candidații pro-puși de acesta¹⁶. Exprimînd cu fidelitate realitatea, într-o scrisoare către V. Mun-teanu, din 26 iulie 1924, V. Băncilă afirma că „drumul la Fontenay aux Roses duce pe la Vălenii de Munte.”¹⁷

Mulți dintre membrii secțiilor istorică și filologică fuseseră studenți ai lui N. Iorga și erau recunoscuți ca atare. Dosarele de numire la Școala Română din Franța pot sublinia, în majoritatea cazurilor, o bună cunoaștere a candidaților, indicată de însăși formulele de acceptare. Primul dintre cei recomandați a fost C. Marinescu, „unul dintre cei mai buni elevi ai mei”¹⁸, în septembrie 1920, înainte chiar de a fi promulgată Legea pentru înființarea Școlii¹⁹. Directorul noii institu-ții scria Ministrului Instrucțiunii, la 25 iunie 1923: „Vă rog să binevoiți a face să se consulte Facultatea de Litere din București cu privire la această cerere a d[omnu]lui Constantin C. Giurescu, pe care o întovărășesc, ca profesor al său, cu c[ele] mai călduroase recomandări”²⁰. La 21 august 1923, o altă scrisoare către același Ministru (Dr. C. Angelescu); „Primesc astăzi prin Paris, înștiințarea d[um-ne]a[v]oastră că Universitatea din Cernăuți a recomandat ca membru al Școlii Române din Franța pe d[omnul] Grigore Nandriș și, cunoscînd eu însumi valoarea acestui tînăr, care a fost și lector de românește la Universitatea din Cracovia, vă rog să binevoiți a-l numi pentru a-l putea înscrie între membrii Școlii”²¹. În 1932, pe cererea lui Alex. Elian, N. Iorga va scrie: „Se recomandă călduros pentru numire.”²²

care nu văzuse în lege așa ceva „Kirițescu a dat a înțelege [...] că în cazul de față situația se prezintă altfel, dată fiind personalitatea excepțională a directoru-lui de la Paris”; motivul pentru care I. I. a fost refuzat era faptul că studiasc în Germania după războiul mondial — cf. Iorgu Jordan, *Memorii*, vol. II, București, 1977, p. 65—66.

¹⁵ Arh. St. București, fond Nicolae Iorga, dosar 5, f. 28; fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 530/1932, f. 44, 45, 48; B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 108—109; vol. 329, f. 151; vol. 330, f. 139; vol. 417, f. 125, 184—185; vol. 423, f. 162—163.

¹⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 1—7, 11—15; B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 181.

¹⁷ Basil Munteanu, *Corespondențe*, Paris, 1979, p. 36. Avînd în vedere drep-tul de veto al lui N. Iorga asupra oricărui numiri la Școala Română din Franța, drept respectat cu strictete de Minister, apare curioasă și, probabil, nefondată, afirmația recentă (după 64 de ani) a Acad. Al. Rosetti, că a fost primit la Fontenay aux Roses, deși „Iorga s-a opus cu vehemență” — scrisoare din octombrie 1985, Arh. P. Țurlea. Întreaga corespondență între Al. Rosetti și N. Iorga din acea perioadă este plină de o reciprocă simpatie, imposibilă în cazul intrării în Școală fără asentimentul directorului ei.

¹⁸ N. Iorga, *O viață de om...*, op. cit., vol. IV, p. 15.

¹⁹ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 287, f. 13—16.

²⁰ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 8; alte documente privind numirea lui C. C. Giurescu, f. 7, 16 și fond Direcția generală a Artelor, dosar 826/1923, f. 10, 11; consemnarea recomandării lui C.C.G. de către N. I. și în Basil Munteanu, op. cit., p. 347.

²¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 10.

²² Idem, dosar 530/1932, f. 45. Alte cereri de numire la Școala Română din Franța aprobate de N. Iorga în Idem, dosar 468/1930, f. 27; dosar 530/1932, f. 49; dosar 556/1933, f. 41—43; Idem, fond N. Iorga, dosar 5, f. 34, 73, 85; B.A.R.S.R.,

Față de membrii Școlii Române din Franța care-și îndeplineau îndatoririle și respectau Regulamentul de ordine interioară, N. Iorga arăta mare bunăvoință, prelungindu-le stagiul (uneori chiar la 3 ani), acordându-le concedii, facilitându-le publicarea unor lucrări, sau dându-le ajutoare materiale. Deși se afla numai 2 luni pe an la Paris, era, la cererea sa, permanent informat asupra activității fiecărui membru prin scrisorile lui V. Ianculescu²³. Directorul coresponda el însuși cu membrii Școlii, scrisorile sale fiind apreciate deosebit; N. Corivan și C. Marinescu le considerau ca un mare stimulent pentru activitatea științifică a fiecăruia²⁴. Nu lipsesc, însă, scrisorile mustrătoare, adresate acelor care încălcau Regulamentul.

Marea majoritate a membrilor instituției românești de la Fontenay aux Roses a apreciat ca deosebit de bune condițiile oferite de aceasta și relațiile lor cu Directorul ei; de aceea, scrisorile de mulțumire, colective sau personale, felicitările sînt numeroase.²⁵

Relațiile dintre N. Iorga și membrii Școlii Române din Franța, după ce aceștia își terminau stagiul, au fost complexe și, uneori, contradictorii chiar cu aceeași persoană. Pe marea majoritate N. Iorga i-a sprijinit pentru a-și susține doctoratul și docența, pentru a ocupa diverse posturi (de obicei universitare), pentru a-și publica lucrările etc. Ascensiunea în lumea științifică în cele mai multe cazuri era facilitată și accelerată, uneori chiar împotriva unor prevederi restrictive ale legislației; cu toate acestea, o parte dintre foștii discipoli se vor întoarce împotriva magistrului lor.

Cazurile cele mai interesante, privind evoluția relațiilor dintre N. Iorga și elevii săi de la Fontenay aux Roses, sînt cele ale lui C.C. Giurescu și P.P. Panaitescu. C. C. Giurescu și-a luat doctoratul în 1925, în Comisie primind sprijinul lui N. Iorga;²⁶ tot în același an va fi ajutat și la docență²⁷, iar în 1927 la agregția pentru postul de profesor universitar. Recunoscînd acest ajutor, C. C. Giurescu scria în 1927: „fiți incredințat, mult stimat domnule Profesor, că senti-

Corespondența N. Iorga, vol. 305, f. 69, 322; vol. 312, f. 335—336; vol. 339, f. 62-63; vol. 390, f. 20 ș.a.

²³ La 29 sept. 1923 V. Ianculescu scria: „Îmi cereți informații precise despre fiecare membru în parte” — Idem, vol. 308, f. 338.

²⁴ Idem, vol. 299, f. 107; vol. 353, f. 159—160.

²⁵ Idem, vol. 263, f. 504; vol. 303, f. 193, 195; vol. 305, f. 398; vol. 307, f. 216; vol. 311, f. 86; vol. 319, f. 226; vol. 327, f. 576; vol. 331, f. 110; vol. 332, f. 197; vol. 333, f. 70, 227; vol. 399, f. 194; vol. 410, f. 195; vol. 413, f. 171. În 1923, C. C. Giurescu scria: „Vă sînt adînc recunoscător pentru deosebita grijă ce-mi purtați, interesîndu-vă, în repetate rînduri, de sănătatea mea” — Scrisoare publicată de Petre Țurlea, Ștefan S. Gorovei, Lucian Năstasă, în „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare*, în AIIA-Iași, XXII (1), 1985, p. 349. La 50 de ani, C. Gölner își amintește: „Simțeam spiritul larg, generos al Profesorului Iorga, oferindu-ne posibilitatea să ne dezvoltăm, neîncătușați de planuri, într-un mediu științific de înalte valențe” — Scrisoare către P.Ț. din 2 aug. 1986 — Arh. P. Țurlea.

²⁶ P. Țurlea, Șt. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, p. 350—351.

²⁷ N. Iorga a fost numit Președinte al Comisiei de docență a lui I. Vlădescu (15.IX.1925), cuplată cu cea pentru C. C. Giurescu (2.XII.1925) B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 22 și vol. 324, f. 516. Scriindu-i lui N. Iorga în legătură cu aceste examene de docență, V. Pârvan afirma: „Știu că țineți la Giurescu tot așa ca mine” — cf. *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, București, 1973, p. 276 (editorul Al. Zub menționează greșit sursa — B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 324, f. 227; în realitate este f. 381).

mentele mele de recunoștință rămân întregi".²⁸ Doar după ce a urcat întreaga scară a ierarhiei științifice și universitare, C. C. Giurescu a început să se arate mai rece în relațiile cu N. Iorga, ajungând la ruptura din 1930²⁹. P. P. Panaitescu, cu sprijinul fostului său profesor, își va lua doctoratul în 1925 și va ocupa postul de conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București. Până în 1929—1930 a întreținut relații cordiale cu N. Iorga, o corespondență intensă și amicală.³⁰

C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu vor fi principalii întemeietori ai noii școli de istorie, care era formată, cu excepția lui Gh. I. Brătianu și a unor nume minore, din foști elevi de la Fontenay aux Roses, fiind îndreptată explicit împotriva lui N. Iorga, „din nevoi polemice” după expresia lui M. Berza³¹. Astfel a început disputa „unică prin proporțiile și durata ei” în istoriografia română. Sentimentele și manifestările antiiorghiste ale componentelor „noi școli” variau în forme și mai ales în intensitate de la un membru la altul; de asemenea, nici N. Iorga nu-i punea pe toți pe același plan. Dacă, cu C. C. Giurescu ruptura era totală și definitivă, cu P. P. Panaitescu corespondența va continua, cu politețe din partea fostului discipol,³² magistrul răspunzând prin sprijinul acordat pentru intrarea la Academie.³³

Interesantă este poziția pe care oamenii din afara cercului restrâns al istoricilor, opinia publică a adoptat-o în disputa dintre N. Iorga și foștii săi elevi de la Fontenay aux Roses. Marea majoritate a celor ce au urmărit această dispută s-au situat de partea Profesorului, spre care se îndreptau simpatiile unui întreg popor ce fusese mobilizat la luptă și căruia i se insuflase optimism în momentele grele de către marele istoric. Sc. Lambrino consemna, în mai 1937, atacul lui C. C. Giurescu, în Parlament, împotriva lui N. Iorga, pentru că i-ar fi favorizat pe evrei în timpul guvernării sale (aprilie 1931—mai 1932); atacul a provocat „o violentă reacție în favoarea lui Iorga. La Cameră și la Senat i s-au adus osanale, a fost o adevărată apoteoză”.³⁴

Școala Română din Franța și-a câștigat treptat recunoașterea lumii științifice occidentale. Aceasta se datora în primul rând faptului că directorul ei era o personalitate marcantă și, cel puțin în parte, privirea asupra instituției respective se făcea prin prisma activității lui N. Iorga. Un fost membru își amintește că erau recomandați unor savanți, care le acordau sprijinul pentru că erau elevi ai marelui istoric român — „simțeam pretutindeni o apreciere deosebită, fie că lucram la Bibliothèque Nationale din Paris, unde Directorul La Roncière era coleg de studii al Profesorului, la Veneția sau în biblioteca British Museum din Londra³⁵”. În al doilea rând, la aprecierea pozitivă a contribuit incontestabil ac-

²⁸ P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, p. 351.

²⁹ Vezi N. Iorga, „Școala nouă” de istorie. O lămurire definitivă, București, 1936, p. 6—7.

³⁰ P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, (I), p. 354—356, 364—365 și *ibidem* (II), AIIA-Iași, XXII (1), 1986, p. 373—382.

³¹ M. Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, „Analele Academiei Române”, mem. sect. ist., t. XXVII, m. 10, 1945, p. 1.

³² P. P. Panaitescu îi scria lui N. Iorga și când se afla în străinătate.

³³ În 1934.

³⁴ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 519.

³⁵ Scrisoare cit. a lui C. Göllner.

tivitatea științifică deosebită desfășurată de membrii Școlii, seriozitatea și probitatea lucrărilor pe care le publicau.

Școala Română din Fontenay aux Roses a ajuns să reprezinte și principalul centru de propagandă românească în Franța. În 1924, V. Ianculescu constata că aceasta devenise un loc de înfrățire franco-român³⁶. Tocmai de aceea, intelectualii sau chiar unii oameni politici francezi cînd doreau să-și exprime sentimentele față de România nu se duceau la Legația țării de la Paris ci la Fontenay aux Roses³⁷. Treptat s-a ajuns ca însăși Legația să recunoască primatul Școlii în domeniul propagandei trimițînd aici spre informare pe toți aceia care se interesau de realitățile din România³⁸. Cu sprijinul Scolii se va forma, în 1924, „Asociația prietenilor României”, prezidată de deputatul Louis Marin și avînd în Comitetul de onoare pe N. Iorga³⁹. Scopul era de a face cele două țări cunoscute una alteia, de a înmulți și strînge relațiile dintre ele.

În condițiile izbucnirii celui de-al doilea război mondial, activitatea Scolii Române din Franța a avut mult de suferit, datorită pe de o parte situației din Franța, iar pe de alta celei din România. Unii membri erau constrînși să-și întrerupă stagiul pentru că erau chemați sub arme. În condițiile de tensiune și instabilitate ale „războiului ciudat” numai cîțiva noi membri vor ajunge la Fontenay aux Roses. Rapoartele lor din ianuarie-martie 1940 consemnau greutățile întîmpinate, programul de lucru al bibliotecilor publice se restrînsese, marile muzee erau închise⁴⁰. După declanșarea ofensivei germane contra Franței, la 10 mai 1940, situația Scolii devine tot mai instabilă. S-a făurit planul unei mutări grabnice la Poitiers,⁴¹ nerealizată însă, instituția rămînînd în zona de ocupație.

Dramatica toamnă a anului 1940 va aduce asasinarea lui N. Iorga, atît de mult deplînsă de lumea intelectuală, dar și de masele populare pentru care marile istoric devenise însăși simbolul independenței țării și al demnității umane. Școala Română din Franța fusese atît de mult legată de fostul său Director, încît ceea ce a urmat, pînă în 1948 cînd este desființată oficial, nu reprezintă decît o existență formală.⁴²

În mai 1941 se va publica Decretul-lege nr. 1422 pentru organizarea școlilor române din Roma și Paris, care înlocuia Legea din 1920. Erau introduse o serie întregă de reglementări noi, fiind hotărîtă chiar mutarea Școlii din Franța de la Fontenay aux Roses la Paris, fără a fi transpusă în practică⁴³. În funcție de Director a fost numit C. Marinescu, rămas în post pînă la desființare⁴⁴. Potrivit relatării lui O. Vuia, în 1946 se afla la Școală numai Directorul și Subdirectorul (Basil Munteanu)⁴⁵. Conform relatării unor foști membri, după închiderea Școlii,

³⁶ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 314, f. 228—229.

³⁷ Idem, vol. 339, f. 257—259; N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 156.

³⁸ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 298, f. 82—85.

³⁹ Idem, vol. 328, f. 304.

⁴⁰ Rapoartele din 1940 ale membrilor Școlii se află în Arh. Iorga-Pippidi; tot aici se găsesc și scrisorile lui V. Ianculescu din 1940.

⁴¹ Scrisoare a lui V. Ianculescu din 21 mai 1940, în *Ibidem*.

⁴² Scrisoare Oct. Vuia (Freiburg), 12 mai 1986 — Arh. P. Țurlea.

⁴³ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 979/1941, f. 260; Decret-lege publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 115 din 17 mai 1941.

⁴⁴ Actul de numire din 17 iulie 1941, în Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 979, f. 207. Acte relative la Școala Română din Franța și în *Ibidem*, f. 194, 301, 326.

⁴⁵ Oct. Vuia, scrisoare cit.

în 1948, localul ei a fost vîndut, ulterior fiind demolat pentru a fi înlocuit cu o construcție modernă; biblioteca a fost și ea vîndută, cîteva exemplare fiind recuperate de George Oprescu. După desființare, o parte a foștilor membri, aflați în străinătate, au avut inițiativa creării unui Centru Român de cercetări la Paris, care funcționează și astăzi, avîndu-l, pînă la moartea sa din 1986, ca Președinte de onoare pe Mircea Eliade.⁴⁶

* *
*

Școala Română din Franța, ca și cea de la Roma, reprezintă indiscutabil un moment important în evoluția învățămîntului românesc, în integrarea culturii naționale în circuitul universal de valori culturale și în receptarea normală, fără complexul inferiorității, a ceea ce are mai bun lumea occidentală. Importanța Școlii trebuie privită prin prisma realizărilor sale: mai mulți foști bursieri ai ei au ajuns membri activi sau corespondenți ai Academiei Române și ai unor instituții similare din străinătate; cei mai mulți au intrat în corpul universitar în țară sau în Occident, de obicei cu gradul de profesor; marea majoritate, chiar și cei care au activat în învățămîntul secundar sau în afara învățămîntului, s-au integrat în viața științifică, situîndu-se printre cei mai de frunte cercetători în domeniul lor de specialitate.

Situarea celor două școli de la Roma și Paris în afara țării nu era un act de cosmopolitism, ci servea atingerii țelurilor propuse. Totodată, trebuie remarcată insistența cu care N. Iorga cerea tuturor bursierilor ca doctoratul să și-l dea în țară și apoi întreaga activitate să și-o desfășoare în instituții românești.

Impresia aproape unanimă a foștilor membri ai Școlii Române din Franța este că aceasta a constituit un moment hotărîtor pentru pregătirea lor profesională și pentru cariera lor viitoare.

Cu o singură excepție (Alex. Rosetti), foștii membri ai Școlii Române din Franța, aflați în viață, apreciază în mod deosebit rolul lui N. Iorga în cadrul Școlii și, în ceea ce-i privește personal, ajutorul pe care cu toții l-au primit pentru a obține bursa, pentru a cerceta în diverse arhive și biblioteci din Franța sau alte țări occidentale, pentru a-și realiza și publica lucrările, pentru a obține titluri științifice și posturi universitare. Și acest ajutor era recunoscut nu numai de istorici, ci și de cei cu alte specialități. Un filosof, Oct. Vuia, care se temuse la început de legenda ostilității lui N. Iorga față de filosofie, scria: „Pentru mine, Iorga a rămas personalitatea care, ca om de știință și îndrumător cultural al neamului mi s-a impus mai mult decît toți ceilalți maestri ai culturii românești, pe care mi i-am putut apropia și cunoaște. De aceea, pot spune cu toată modestia: am făcut și eu parte din promoția lui N. Iorga. Ceea ce am învățat de la el, cel care n-a îndrăgit prea mult filosofia, a fost însă pentru mine tot atît de prețios ca tot ce mi-au dat înțelepții Apusului.”⁴⁷

⁴⁶ Octavian Vuia, *Întîlniri cu oameni mari. Promoția Nicolae Iorga*, în „Revista scriitorilor români”, München, nr. 20, 1983, p. 174.

⁴⁷ Oct. Vuia, *op. cit.*, p. 173—174.

Școala Română din Franța și-a îndeplinit cu prisosință menirea, fiind, așa cum se menționa într-un articol din „L'Independance Roumaine” o „pepinieră de lucrători intelectuali”⁴⁸. Cu îndreptățită mândrie, întemeietorul Școlii și cel care a avut un rol decisiv în întreaga ei activitate, N. Iorga, o considera ca pe una dintre cele mai mari opere ale vieții sale.⁴⁹

⁴⁸ Articol reluat în „Neamul Românesc”, an XXXIV, nr. 130 din 17 iunie 1939. Emil Turdeanu, în scrisoare cit., afirmă că Școala Română din Franța a fost „de un ajutor real în formarea cadrelor universitare românești, în perioada în care singurul criteriu de afirmare universitară era cel științific”.

⁴⁹ N. Iorga, *O viață de om...*, op. cit., vol. IV, p. 25.